

Pukánszky Béla
„Titkos ellenségek közt éli életét” – nők a felsőoktatásban
Történeti áttekintés

A „Szentlélek edényei” – művelődés a középkori női kolostorokban

A nők nevelésének, művelődésének történetével foglalkozó szerzők egyetértének abban, hogy a korai középkor Európája női kolostorainak lakói között számos kiemelkedő műveltségű apáca élt. Így például Hrotsvitha von Gandersheim (935–973), aki költeményeket és drámákat írt latin nyelven, Hildegard von Bingen (1098–1179), aki zeneműveket komponált, kozmológiai és orvostudományi műveket alkotott és a miszticizmus hatását tükröző misztériumjátékokat és próféciákat írt. Vallási közösséget alapított, II. Henrik, Barbarossa Frigyes és a pápa is kikérte a tanácsait. Kiterjedt levelezést folytatott tudós férfi kortársaival. Néhány művét illusztrációkkal is ellátta. Művei Szent Ágoston, Boethius, Sevillai Izidor, Arisztotelész, Bernard Silvestris és Galénosz munkásságának alapos ismeretét és hatását tükrözik.¹ Többek között ebbe a körbe tartozott Mechtilde von Magdeburg (ca. 1210–1282?), aki vallási tárgyú vízióit részint latin, részint pedig ófelnémet nyelven tette közzé az olvasók számára. Ezek a példaként említett tudós apácák azonban nem a korabeli felsőoktatásban, nem az egyetemeken tettek szert műveltségre, hanem életük színterén, a kolostorban, annak belső iskolájában és könyvtárában.

Annak ellenére, hogy a középkori miszticizmus női képviselőinek fennmaradt művei általában magasabb teológiai műveltségről tanúskodnak, ők maguk leginkább úgy tekintettek magukra, mint az isteni tudás és akarat egyszerű közvetítőire, „a Szentlélek edényeire”.² A késő középkori kolostorokban a nők magasabb színvonalú művelődésének esélyei egyre csökkentek. A korabeli női kolostorok könyvtárainak fennmaradt katalógusai arról árulkodnak, hogy egy idő után egyre kevesebb lett a teológiai szakkönyv, szemben az imakönyvek, misszálék, breviáriumok, szentek életrajzai és egyéb liturgikus művek jelentősen emelkedő számával.

A középkori Európa egyetemeinek kapui legtöbbször zárva maradtak a nők előtt. Egyfelől azért, mert a lányok általában nem részesültek szervezett, iskolászerű keretek között zajló, latinos műveltséget nyújtó oktatásban. Másfelől a nők jogi státusza nem tette lehetővé, hogy eskütétellel tagjává váljanak valamelyik egyetem hallgatói testületének, korporációjának. Ha nem vonultak kolostorba, akkor világi nevelésük a családjuk körében zajlott, és alapjában véve a házas erények kialakítására, a „női nemhez illő” gyakorlati tevékenységformák tanítására korlátozódott. Legfeljebb a tehetősebb családok leányai részesültek a magántanítók révén a magasabb műveltség elemeiből.

Kivételek természetesen akadtak. A kései középkor évszázadaiban találunk már olyan nagy tudós nőket, akik az egyetemek köreivel kapcsolatba kerültek. Egyesek közülük oktatókká is váltak, mint például Maddalena Buonsignori, aki az 1380-as években jogot tanított a bolognai egyetemen. Mások azzal tettek szert ismertségre, hogy tudományos színvonalú levelezést

¹ Claudia Opitz: *Erziehung und Bildung in Frauenklöstern des hohen und späten Mittelalters* (12–15. Jahrhundert). In: Elke Kleinau– Claudia Opitz (Hrsg.): *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. Band 1. Campus Verlag, Frankfurt, New York, 1996, 63–77.; Shulamith Shahar: *A negyedik rend. Nők a középkorban*. Osiris, Budapest, 2004.

² Claudia Opitz, i. m. 63.

folytattak teológiai és filozófiai témákról kortárs férfi humanista tudósokkal. Közéjük tartozott Isotta Nogarola (1418–1466) veronai humanista író, aki a korszak olyan kiemelkedő humanistáival levelezett, mint Francesco Barbaro, Jacopo Foscari és Guarino da Verona.

Az első női „egyetemista” – Anna Maria van Schurman

A 17. századi európai szellemi életében már egyre gyakran bukkantak fel olyan nők, akik kimagasló műveltségükkel széleskörű ismertségre és hírnévre tettek szert. A legjelentősebb közülük Anna Maria van Schurman (1607–1678), aki egy kölni protestáns nemesi család gyermeke volt. Anna Maria itt töltötte életének első éveit, míg a fokozódó vallási intolerancia miatt a család Hollandiába volt kénytelen menekülni.³

A leány már gyermekkorában csodagyereknek számított: négyéves korában már olvasta a Bibliát. Szülei fiútestvérei mellé magántanárt fogadtak, aki írni, olvasni, számolni és zenélni tanította őket. Latinra apjuk oktatta gyerekeit – Annával együtt, akinek kivételes képességeire korán fény derült. A nyelvi, humán stúdiumok egyre fontosabb szerepet töltöttek be életében, ám apja folytonosan aggódva féltette leánya keresztény erkölcsi tisztaságát a pogány latin és görög költők műveinek „mérgezett italától”.⁴

Hamarosan kiváló latin és görög tudásra tett szert, de ezt nem tartotta elegendőnek: élete során (a modern európai nyelvekkel együtt) összesen tizennégy nyelvet sajátított el. Időközben az irodalom, a nyelvek, a filozófia és a teológia tanulmányozása terén is kiemelkedő eredményeket ért el. Kortársai „tizedik múzsának”, „Utrecht csillagának” nevezték. Olyan tudósokkal folytatott levelezést, mint Constantijn Huygens (1596–1687) humanista író és André Rivet (1572–1651) református teológus.

Amikor Utrechtben megnyitotta kapuit az új egyetem, Gisbertus Voëtius (1589–1676), a híres protestáns teológus – több férfi kollégájával együtt – őt is meghívta: köszöntse egy ünnepi költeménnyel az új univerzitást. Anna Maria a dicsőítő versben több „locus”-ban utal a város jó adottságaira, a polgárok elszántságára, hogy a Rajna medrének délebbre kerülése után megküzdjenek a kereskedelmet sújtó nehézségekkel. Kifejti reményét, hogy a tudományok fellelvára hamarosan „új folyamokat fakaszt”, és ismét felvirágoztatja majd a várost. Végezetül azért könyörög, hogy a tudományoknak ebbe a szentélyébe a férfiakon kívül a „Hajadonok Kara” is beléphessen.⁵

Jutalmul, amikor megkezdődtek az előadások, megengedték számára, hogy az előadóterem falának egy fülkéjében (függöny mögött) jelen lehessen a nyilvános előadásokon is. Schurman a nőnevelés kérdéseivel is foglalkozott írásaiban, különösen az André Rivet-vel folytatott

³ Pieta Van Beek: *De eerste studente: Anna Maria van Schurman (1636)*. Matrijs, Utrecht, 2004. Neve még a szakirodalomban is gyakran tévesen Schurmannként szerepel.

⁴ Az egyetlen dolog, amit a protestáns vallás tilalmai ellenére megengedett magának, az a képzőművészeteknek való hódolás volt. Rendkívüli tehetséggel megáldva készítette himzéseit, de festett árnyképeket, akvarelleket is. Ő volt az első művész Hollandiában, aki pasztellportrékat rajzolt. Rézkarcai, fa- és agyagszobrai hamar ismertté tették a művészetkedvelők körében.

⁵ Nagyllás János: Anna Maria van Schurman latin nyelvű költeményei az Opuscula 1652-es kiadásában. *Antikvitás & Reneszánsz*, 2020/5. 271–305. <https://doi.org/10.14232/antikren.2020.5.271-305>. (Utolsó letöltés: 2022. december 1.)

levelezésében, amelynek tárgya annak a kérdésnek megválaszolása volt, hogy illik-e egy keresztény nőhöz a tudományok tanulmányozása.⁶

Figyelemre méltó, hogy a korai felvilágosodás képviselői még viszonylag nagyobb toleranciát tanúsítottak a tudós nőkkel szemben, mint a 18. század végének férfi gondolkodói. Kezdetben a nőket sem kívánták az egyetemes művelődés köréből kizárni. Ez a nőnevelő szándék a század végére elenyészett.

Általában véve elmondható, hogy a rendszeres, a férfiakéval egyenértékű egyetemi tanulmányok a 19. századig nem voltak elérhetőek a nők számára. Természetesen voltak kivételek. A kevesek egyike volt Dorothea Christiane Leporin (1715–1762), az első német orvosnő, aki az orvosi egyetemre nem juthatott be. Titokban gyógyított, ezért szülővárosának orvosi beadványát a hatóságoknál. Az uralkodóhoz, Nagy Frigyeshez fordult segítségért, aki utasította a hallei egyetemet, hogy a lány számára tegye lehetővé a vizsgák letételét. Ő azonban időközben feleségül ment egy özvegyemberhez, felnevelte férje előző házasságából született öt gyermekét és szült még négyet. Doktori disszertációját csak nem sokkal negyedik gyermeke születése után, 1754-ben nyújtotta be és védte meg, jelentős szakmai elismerést aratva. A doktori vizsga után már törvényesen praktizálhatott orvosként.

Nyitás ellentmondásokkal – a nők egyetemjárása a 19. században

A philadelphiai egyetemen 1842-ben még elutasították Elizabeth Blackwell (1821–1910) felvételi kérelmét, aki ezt követően valamennyi amerikai egyetemre beadta jelentkezését – de sehol sem fogadták el. Végül egy kisvárosi orvosi egyetemi fakultásra (Geneva, New York Állam) nyert felvételt 1847-ben. Tanulmányai során kezdetben jelentős hátrányokkal kellett megküzdenie: a laboratóriumi gyakorlatokból gyakran kizárták, a város lakói „romlott nőnek” tekintették, mivel szembeszállt a hagyományos női nemi szerepfelfogással. Fokozatosan kivívta tanárai és hallgatótársai tiszteletét, végül 1849-ben évfolyamelsőként szerzett diplomát. Ő lett az első női orvos az Egyesült Államokban. Határozottan kiállt az őt követő amerikai orvostanhallgatóknak jogaiért.

Franciaországban az első érettségi vizsgát Emma Chenu (1835–1912) tette le 1863-ban, egyetemi tanulmányok után pedig 1868-ban matematikus diplomát szerzett a párizsi egyetem természettudományi karán. Angliában London, Cambridge és Oxford egyetemeire nők az 1870-es évek végétől iratkozhattak be (az utóbbi kettőn kollégiumokat is alapítottak számukra). Egyetemi vizsgákat először Oxfordban tehettek, 1884-ben.⁷

Európában első ízben a zürichi egyetemre vettek fel rendszeresen nőhallgatókat 1840-től. Ráadásul a svájci egyetemre akkoriban felvételi vizsga, érettségi és gimnáziumi bizonyítvány nélkül kerülhettek be a külföldi hallgatók. Ez az alpesi ország felsőoktatását igen népszerűvé tette a külföldiek körében. 1907-ben több mint 1000 nő tanult orvosnak a svájci egyetemeken, ami nagyobb szám, mint Európa többi országában együttvéve. Svájc egészen az 1910-es évekig megőrizte vezető szerepét az európai egyetemek között a nőhallgatók tekintetében. 1910-ben a

⁶ Anna Maria van Schurman: *Amica Dissertatio inter Annam Mariam Schurmanniam et Andr. Rivetum de capacitate ingenii muliebris ad scientias*. Paris, s.n., 1638.

⁷ Fritz Ringer: Students. In: Walter Rüegg (Ed.): *A History of the University in Europa*. Volume III. *Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800–1945)*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 233–268.

hallgatók 22%-a volt nő, míg ez az arány Németországban 4%, Ausztriában 8%, Franciaországban 9%, Olaszországban 17%, Nagy Britanniában pedig 19% volt. (1930-ra az első helyen már Nagy Britannia állt 26%-kal, míg Svájcban a nőhallgatók számaránya 12%-ra csökkent.)⁸

Svájc ugyan úttörő szerepet játszott a nők egyetemi tanulmányainak engedélyezésében, a friss diplomásokkal szemben azonban már kevésbé volt nyitott, még akkor sem, ha alkalmasint svájci volt az érintett. Mint Marie-Heim Vögtin (1846–1916), az első Svájcban végzett orvosnő 1872-ben még asszisztensként sem kapott otthon munkát, ezért Németországban próbált szerencsét.

Érthető, hogy a 19. század második felétől kezdve Svájc a fiatal orosz nők számára is kiváló lehetőséget kínált az egyetemi tanfolyamok terén.⁹ Zürichben szerzett orvosi diplomát az orosz Nagyezsda Szuszlova (1843–1918), aki diplomája átvételekor a következő szavakat intézte a jelenlevőkhöz: „Én vagyok az első, de nem az utolsó, utánam még ezek fognak jönni”.¹⁰ 1874-ben már 104 fiatal orosz nő élt és tanult svájci egyetemeken. Többnyire nemesi származásúak voltak, gyakran kötöttek névházasságot azért, hogy külföldre utazhassanak.

A továbbtanulni szándékozó fiatal orosz nők a 19. század második felében a német egyetemeken is egyre gyakrabban jelentek meg. Közéjük tartozik a később kiváló matematikusként elismert Szofja Kovalevszkaja (1850–1891), aki 1868-ban névházasságot kötött Vlagyimir Kovalevszkijjal, hogy férjével külföldre utazhasson tanulni. Előbb Bécsben, majd 1869-ben Heidelbergben járhatott be az előadásokra – rendkívüli hallgatóként. 1870-ben a híres matematikus, Karl Weierstrass magántanítványa lett Berlinben. Három év alatt három disszertációt írt, végül 1874-ben *summa cum laude* minősítéssel védte meg doktori dolgozatát a göttingeni egyetemen. Kovalevszkáját 1883-ban magántanárrá nevezték ki a stockholmi egyetemen, ő lett Európa első női egyetemi professzora.

A szintén orosz Anna Jevreinova (1844–1919) szülei tiltása ellenére külföldön kívánt tanulni. Nem kapott útlevelet, ezért illegálisan lépte át a határt. A lipcsei egyetemre ment, ahol előadásokra járhatott, majd tanulmányait befejezve záróvizsgát tett és jogi doktorátust szerzett 1873-ban. Bár egyetemre jutásának körülményei rendkívüliek voltak, egyetemi hallgatói pályafutása már tipikusnak volt mondható, megegyezett a férfiakéval. Őt tekinthetjük az első szabályos tanulmányi utat bejáró nőhallgatónak.

A német egyetemeken különben sokáig csak különleges engedéllyel, speciális körülmények között tanulhattak nők, és általában nem engedélyezték számukra a nyilvános előadások látogatását. A női hallgatók számában nagy arányban szerepeltek a külföldiek. Az első rendkívüli hallgatók német, brit és amerikai nők voltak. Berlinben például, ahová 1895-től vettek fel nőket, az 1895/96-os akadémiai évben 51 százalékuk, az 1904/05-ös tanévben pedig 26,9 százalékuk volt külföldi vendéghallgatónő.

A rendszeres női felsőfokú tanulmányok úttörői a cári Oroszországban az 1850-es évektől kezdve a társadalmi és politikai reformokért síkra szálló „nonkonformista” nők voltak. A fennálló rend megdöntésére törekvő férfi társaikkal együtt kényszerültek arra, hogy külföldön

⁸ Fritz Ringer, i. m. 248.

⁹ Egy ideig ugyan Szentpéterváron is hallgathattak egyetemi előadásokat, de 1863-ban kizárták őket a legtöbb egyetemi tanulmányból.

¹⁰ Nagyezsda Szuszlova hazatérve otthon folytatott orvosi praxist. Mikonya György: *Az európai egyetemek története (1700–1945)*. ELTE, TÓK, Budapest, 2017, 336.

folytassanak felsőfokú tanulmányokat.¹¹ A határokon túli egyetemjárás célja esetükben elsősorban nem a személyes ambíció kielégítése volt, hanem egy idealista társadalmi utópia megvalósítása. Az, hogy képzett orvosokként, tanárokként járulhassanak hozzá a cári hatalom akár erőszakkal való megdöntéséhez. Ahogyan azt a II. Sándor elleni, 1881 márciusában végrehajtott sikeres merényletet szervező (terror)szervezet egyik tagja, Vera Figner írta: „Nem azért mentünk Zürichbe, hogy felsőfokú oktatásban részesüljünk, hanem azért, hogy [orvosként] hasznosak legyünk a társadalom számára.”¹²

„Kétségbeesett küzdelem hivatásuk” – nők a 19. századi magyar egyetemeken

Magyarországon a kiegyezést követő évtizedek kezdetben nem hoztak érdemi változást a nők felsőfokú oktatása terén. A női emancipáció kérdései egyre jobban előtérbe kerültek a korabeli közbeszédben, publicisztikában és szakművekben. Az 1870-es éveknek a korábbiakhoz képest szabadabb politikai légkörében a nők felsőfokú képzését is egyre többen szorgalmazták. Közéjük tartozott Veres Pálné, a hazai nőnevelés jelentős szószólója, aki *Nézetek a női ügy érdekében* (1868) című röpiratában olyan hivatások hozzáférhetőségét is kívánta biztosítani a nők számára, mint például a gyógyszerészet, a gyermek- és a nőgyógyászat. A kor egyik mérvadó és befolyásos kultúrpolitikusa, Markusovszky Lajos (1815–1893) orvos – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az egyetemi ügyek előadója – egy hosszabb tárcát szentelt a kérdésnek az általa főszerkesztőként megjelentetett *Orvosi Hetilapban* (Az orvosi gyakorlat a nőknek való-e? 1869/70). Írásában észak-amerikai, francia és svéd példákra hivatkozva sürgeti a nők orvossá képzésének megindítását. (Párizsban 1869-ben engedélyezték négy női hallgató tanulmányainak megkezdését az orvosi karon.) Markusovszky sorra cáfolja a nők felsőfokú tanulmányaival szemben felhozott tipikus ellenérveket is. Főszerkesztői tárcasorozata méltán értékelhető a hazai „orvosnőképzés mellett tudományosan érvelő, egyik legelső hazai forrásunkként”.¹³

Az 1890-es években a nők egyetemi képzéséről folyó szakirodalmi diskurzus különösen az orvosnők képzése tárgyában vált élénké. György Aladár (1844–1906) kultúrpolitikai kérdésekkel rendszeresen foglalkozó író a *Gyógyászat* című szakfolyóiratban a következő szavakkal ecsetelte az előítéletekkel folyamatos küzdelmet folytatni kényszerülő orvostanhallgatónők és női orvosok helyzetét: „Nem pillanatnyi lelkesedés, hanem éveken át tartó kétségbeesett küzdelem hivatásuk. Abban a társadalomban, amely azt a nőt dicsőíti, kiről mit sem szólnak, folyvást a nyilvánosság előtt kell szerepelniök. Tanulói pályájuk megfeszített munka, mert előképzettségük rendesen hiányosabb, mint a férfié, de ezt a komoly munkát sem végezhetik nyugodtan; napról-napra küzdeniök kell a női kedélyt gyilkoló megszólás s gúny sokszor alattomos vádjaival. Küzdelem maga a tantárgy hallgatása, a bonczterem s kórházak borzalmai, küzdelem az a tudat, hogy a nagy világ lelki elhagyatottságban élnek, nincs bátorító támaszuk, de sokan, igen sokan függesztik reájuk szemeiket megdermesztő ridegséggel... Az a nő, ki szeretni jött a földre, mint orvosnövendék és orvos, titkos ellenségek közt éli életét, s

¹¹ Kéri Katalin: *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és női történeti alapozással)*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2018, 456–462.

¹² Franziska Rogger-Kappeler: Über Grenzen gestossen, nicht gezogen. Zur grenzüberschreitenden Mobilität der Russischen Pionierinnen des schweizerischen Frauenstudiums. In: Hesse, Christian und Maurer, Tina (Hrsg.): *Von Bologna zu 'Bologna' – Akademische Mobilität und ihre Grenzen*. Schwabe Verlag, Basel, 2011, 69–86.

¹³ Kéri Katalin: Viták az orvosnők képzéséről a XIX. század második felében. *Orvosi Hetilap*, 2019/47. 1881–1884.

az udvariasság külső máza alatt gyilkoló gúnymosoly rejtegetését kell mindenhol képzelnie.”¹⁴ Mint fentebb már szó volt róla, a nők, akiknek a sorsát ilyen drámai erővel mutatja be a szerző, akkor már a világ több országában részesülhettek orvosi képzésben. Angliában, Franciaországban, Oroszországban és Svájcban működött akkor a legtöbb diplomás orvosnő. Magyarországon viszont „csak egy van, illetve egy sincs” – utal György Aladár Hugonnai Vilma grófnő közismert kálváriájára, amelyet Zürichben szerzett diplomája honosítása ügyében kellett járnia.

„*Mindent az egyénért, semmit az ügyért*”¹⁵ – Hugonnai Vilma oklevélhonosítása

Hugonnai Vilma (1847–1922) szenvedélye már gyermekkorától a gyógyítás volt. 1865-ben feleségül ment a nála húsz évvel idősebb Szilassy György földbirtokoshoz. A házasság rosszul sikerült: a legszívesebben a lovaival foglalkozó férj nem értette meg tudásra vágyó feleségét. Ahhoz hozzájárult, hogy – anyagi támogatás nélkül, eladott ékszerei árából – 1872-ben Zürichbe utazzon, és ott orvosi tanulmányokat folytasson az egyetemen. A „koldus grófnő” feltűnést keltett: rendkívül egyszerű körülmények között élt, áttért a vegetáriánus táplálkozásra és orvosi objektivitással követte figyelemmel saját szervezete működését. Az egyetemen eredményesen haladt. Már tanulmányai elején bekapcsolódott az ott folytatott fiziológiai kutatásokba, és asszisztense lett annak az Edmund Rose professzornak, aki a diftériás betegek számára kidolgozta a gégemetszés technikáját. Az első magyar női „orvostudort” 1879. február 2-án avatták orvossá, ezután még egy esztendő Zürichben töltött kórházi orvosként. Állást ajánlottak neki az egyetemen, mégis hazatért Magyarországra. Itthon a svájci diplomája honosítását kezdeményező kérelmeit sorra elutasították. Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter a gimnáziumi érettségi megszerzését és a bábaképző tanfolyam elvégzését javasolta neki. Hugonnai Vilma Tauffer Vilmos szülész-nőgyógyász főorvoshoz, a tanfolyamot lebonyolító „szülészeti kóroda” igazgatójához fordult, aki nem ragaszkodott jelenlétéhez, hanem zürichi tanulmányai alapján 1879 májusában vizsgák nélkül kiállította neki a babaoklevelet. Ugyanazon év őszén rendkívüli hallgatói státuszban beiratkozott a pesti egyetem orvosi karára, és kérvényt nyújtott be a minisztériumba érettségi vizsgára bocsátás céljából. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium Hugonnai Vilma kérvényét véleményezésre megküldte a pesti és a kolozsvári egyetem orvoskarára. A grófnő érettségi iránti folyamodványát a minisztérium elvi kérdésként kezelte, és úgy értelmezte, hogy az érettségi vizsga sikeres letétele után a pályázó kérelmezni fogja svájci diplomája nosztrifikálását. A két egyetem a minisztérium által feltett kérdésekre (támogatják-e a jelölt érettségi vizsga letétele iránti kérelmét, illetve ezt követően diplomája honosítását?) igenlő választ adott. Hugonnai az érettségi vizsgát 1881. március 13-án letette,¹⁶ és már március 22-én kérvényezte orvostudori diplomája honosítását. Mindezek ellenére – miután a pesti orvosi kar március 29-i ülésén foglalkozott az ügygel – kérelmének tárgyában nemleges válasz született. Arra hivatkoztak, hogy a svájci orvosi diploma Magyarországon orvosi gyakorlatra önmagába még nem jogosít. Javasolták, hogy a pályázó a pesti egyetemen tegye le a szükséges szigorlatokat, azaz szerezzen új orvosi oklevelet. Még az orvoskar által felkínált lehetőség is szertefoszlott azonban, amikor a VKM – mintegy öt hónapig tartó halogatás után – a kérelmet 1881. október 23-án elutasította. Hugonnai

¹⁴ György Aladár: Nők mint orvosok. *Gyógyászat. Az orvostudomány hazai és külföldi fejlődésének, különösen az orvosi gyakorlatnak közlönye.* 1891/39. 466–469.

¹⁵ Trefort Ágoston VKM miniszter szavai Hugonnai Vilmaéhoz, javasolván, hogy folytasson orvosi praxist engedély nélkül – őt nem fogják akadályozni a hatóságok. Nagyné Szegvári Katalin–Ladányi Andor: *A nők az egyetemeken. I. Küzdelmek a nők egyetemi tanulmányaiért.* Felsőoktatástörténeti Kiadványok, 4. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest, 1976.

¹⁶ Az akkor érvényben levő előírások szerint görög nyelvből is vizsgázott.

ezt követően felségfolyamodványt nyújtott be Ferenc József számára, aki azt véleményezésre Trefort Ágoston miniszternek továbbította. Trefort hosszasan érvelt a kérelem teljesítése ellen, mondván, hogy annak teljesítése „illedelembe és közerkölcsiségbe ütközik”. Úgy vélte, hogy a svájci diplomás magyar orvosnő kérésének teljesítése precedenst teremtené, és más nőket is ehhez hasonló „rendellenes” eljárásra készítené.¹⁷

Feltehetően a VKM élén bekövetkezett személyi változások is hozzájárultak ahhoz, hogy amikor a hajthatatlan Trefort Ágoston után Wlassics Gyulát nevezték ki miniszternek, oldódni kezdett a főhatóság korábbi merev elzárkózása. Wlassics érzékenyen reagált a korszellem – külföldön már jól tetten érhető – változásaira, a hazai társadalmi problémákra, és egyértelműen szükségesnek tartotta, hogy az egyetemek kapui a nők előtt is megnyíljanak. Wlassics nőképzés iránti nyitottabb, támogató attitűdje és a „Hugonnai-ügy” kapcsán kialakuló széleskörű társadalmi diskurzus nyomán végre megérett a helyzet arra, hogy 1895 őszén megjelenjen a nők egyetemi tanulmányait engedélyező rendelet. A VKM eredetileg valamennyi egyetemi kart és a műegyetemet is meg kívánta nyitni a nőhallgatók előtt, ám az uralkodó, Ferenc József – akinek véleményét a szokásoknak megfelelően már a rendeletalkotás végső szövegezése előtt, királyi audiencián kellett kérni – csak a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti tanulmányokat támogatta számukra.¹⁸ Az uralkodói állásfoglalása alapján átdolgozott javaslatot Wlassics Gyula előterjesztése nyomán a minisztertanács 1895. október 23-i ülésén fogadta el. Ferenc József végső jóváhagyása után a nők magyarországi egyetemjárását első ízben szabályozó királyi rendelet 1895. november 18-án jelent meg. Ennek alapján a kultuszminiszter Wlassics Gyula 1895. december 19-én leiratot intézett a budapesti és a kolozsvári egyetem tanácsához *A nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára léphetése tárgyában* címmel.¹⁹

A rendelet végre lehetővé tette Hugonnai Vilmának, hogy – miután a pesti orvosi karon az 1880-as évek elején, svájci diplomával a kezében másodszor is hallgatta az orvosképzés előadásait – újra honosítási kérelmet nyújtson be, és letehesse a szükséges orvosgyakorlati szigorlatokat. Az első magyar női „orvostudort” első doktorátusa után tizennyolc évvel – ötven évesen – 1897. május 14-én Pesten is orvossá avatták.²⁰ Ezután már hivatalosan is folytathatott magánorvosi gyakorlatot, elsősorban nőbetegeket és szegényeket gyógyított ingyen. Magyarra fordította Anna Fischer-Dückelmann *A nő mint házi orvos* című könyvét.²¹ Mindemellett aktívan részt vett az emancipációval kapcsolatos diskurzusokban is: határozottan támogatta a

¹⁷ A miniszter a grófnőt két audiencián fogadta. Kérését nem támogatta, de – némi cinizmussal – javasolta, hogy „praktizáljon Grófnő úgy, mintha tíz diploma volna kezei között, sem a hatóság, sem mi nem leszünk útjában”. Nagyné Szegvári Katalin–Ladányi Andor, i. m. 17.

¹⁸ Nagyné Szegvári Katalin és Ladányi Andor e témában írt monográfiájukban idézik azt az 1818 novemberéből származó kultuszminisztériumi belső ügyiratot, amely tömören foglalja össze a történeteket: „Amikor a nőhallgatók magyar egyetemekre való felvételének kérdése először nyert megoldást (1895-ben), az ügyosztály előterjesztésére az akkori vallás- és közoktatási miniszter azt a javaslatot terjesztette a király elé, hogy a nők az egyetemek összes világi karára felvehetők legyenek ... A miniszter javaslatát azonban a király csak részben fogadta el, t. i. ... csak azt engedte meg, hogy a nők a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályákra léphessenek.” Az uralkodó tartózkodó álláspontjának oka lehetett az a tény, hogy akkor még Ausztria sem nyitotta meg kapuit a nők előtt, erre ott – részben a magyar fejlemények hatására – csak a következő években került sor. Nagyné Szegvári Katalin–Ladányi Andor, i. m. 27–28.

¹⁹ A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 1895. évi 65.719. szám alatt a budapesti és kolozsvári egyetem tanácsához intézett rendelete, a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára léphetése tárgyában. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1895/?pg=3464&layout=s (Utolsó letöltés: 2023. január 28.)

²⁰ Második férje, Wartha Vince vegyészprofesszor 1897. július 17-én, saját 53. születésnapja alkalmából nagy társaságot hívott lakásukba, ám – szép gesztussal – nem magát, hanem feleségét, az első magyar doktorasszonyt ünnepelte barátaik társaságában.

²¹ Éva Bruckner: Vilma Hugonnai (1847–1922), Sarolta Steinberger (1875–1966), Margit Genersich (1878–1918): The First Female Physicians in Hungary. In: Cristian M. Réka and Kérchy, Anna (Eds): *Pioneer Hungarian Women in Science and Education*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2022, 59–72.

nők egyetemi tanulmányainak ügyét. 1914-ben elvégezte a katonatorvosi tanfolyamot, és jelentős szervezőmunkát végzett, orvosnőket és ápolónőket vont be a harctéri sebesültek ellátásába. Sikeres katonatorvosi tevékenységét a Vöröskereszt hadi érdemrend adományozásával ismerte el. Hugonnai Vilma kálváriája hosszú küzdelem után végül sikerrel zárult, alakja a magyarországi felsőfokú nőoktatás megpróbáltatásokkal terhes története egyik jelképévé vált.

Századforduló – fejlődés ellentmondásokkal

A századfordulótól az első világháborúig terjedő időszak – kisebb megtorpanásokkal – a gyors ütemű extenzív fejlődés időszaka volt a hazai alsó- és középfokú intézményes nőoktatás történetében. Eötvös József kultuszminiszter népoktatási törvénye (1868. évi 38. tc.) a fiúpolgári iskolával együtt a leányok számára is létrehozta a polgári iskola típusát, amely kezdettől fogva igen népszerű volt.²² 1900-ban már 27 500 leány tanult polgári leányiskolában, többen, mint a fiúk a fiúpolgári iskolákban. A lányok az ezt követő évtizedekben is megőrizték magasabb arányukat ebben a középfokú iskolatípusban. Az 1910/11-es tanévben már 50 093 leánypolgáriba járó tanulót jegyeznek fel a statisztikák, míg a fiúpolgáriba csak 37 416 gyerek járt. A polgári iskolát végzett lányok 44%-a otthon maradt, egyötödük középfokú tanítónőképző intézetben tanult tovább, 2%-uk ment – a különbözeti vizsga letétele után – az érettségit adó középiskolákba. A lányok középfokú iskolázottsága terén a huszadik század első két évtizedében domináns iskolatípus volt a nőpolgári iskola és a tanítónőképző intézet.²³

Az 1868-as népoktatási törvény középfokú állami tanítóképző és tanítónőképző intézetek felállításáról is rendelkezett a már működő felekezeti intézetek mellett. A tanítónőképzőkbe a 14. életévüket betöltött, elemi népiskolát végzett lányokat vették fel.

Az első állami tanítónőképző intézetet Budán alapították 1869-ben, első igazgatónője az akkor már jelentős nőnevelői tapasztalatokkal rendelkező *Zirzen Janka* (1824–1904) lett. Ezt követték további intézetalapítások Kolozsvárott (1870), Pozsonyban (1871), Szabadkán (1871) és Győrött (1875). Az első világháború végéig 8 állami tanítónőképző intézetet létesítettek az országban. Emellett 2 római katolikus, 2 görögkatolikus, 2 görögkeleti, 5 református és 2 evangélikus tanítónőképző intézet alapítására is sor került. Ezekhez társult még néhány magánkézben levő és különféle társulatok („egyletek”) által fenntartott intézet, mint például az Országos Nőképző Egyesület (ONE) budapesti tanítóképző intézete (1894) és a Fröbel Nőegylet képzője (1903).

A hazai tanítónőképző intézetek vonzereje 1868-tól kezdve a nyolcvanas évek elejéig egyre nőtt. 1868-ban még csak 101 leány járt ilyen középfokú iskolába, de számuk 1878-ban már 1220-ra emelkedett. A további gyors létszámnövekedésnek az a miniszteri rendelet vetett gátat, amely megszigorította az intézetekbe való bejutás feltételeit.

A tanítónőképző intézet ennek ellenére igen népszerű iskolatípus maradt. Figyelemre méltó az elterjedésük gyors üteme: számuk 1894 és 1904 között 15-ről 34-re nőtt, holott ugyanezen időszak alatt a férfi tanítóképzők száma 52-ről 48-ra csökkent. A növendékek száma is

²² Az 1868-as népoktatási törvény által megteremtett (lányok és fiúk számára egyaránt kötelező és egységes képzést nyújtó) hatosztendős népiskola negyedik osztályára épülő, szaktanári rendszerű iskolatípus, a mai általános iskola felső tagozatának megfelelője.

²³ Pukánszky Béla: *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 158–159.

dinamikusan gyarapodott: 1893-ban 1324, 1897-ben 2204, 1900-ban 3252, 1903-ban 4194, 1915-ben 5286, 1918-ban pedig 6838 leány járt ezekbe az intézetekbe. Létszámuk 1913-ban már meghaladta a férfi képzőkbe járókéét: a tanítónőképzőknek ekkor már 4718 növendéke volt, a férfi tanítóképzőkbe pedig 4503 fő járt.²⁴

A tanítói szakma tartalmának gazdagodását követte a képzési idő fokozatos emelkedése. Az 1868. évi 38. törvény még csak három évet írt elő, de a „professzionizációval” párhuzamosan elkezdődtek a képzés fejlesztésére irányuló kísérletek is. Ennek egyik példája, hogy az 1869-ben alapított budai képzőben 1879-ben kísérleti jelleggel négyéves képzést indítottak. A pozitív tapasztalatok hatására 1881-től valamennyi hazai intézet már a négyéves képzési modellt alkalmazta.²⁵ A középfokú tanítóképzés 1923-tól lett ötéves. Az érettségire épülő, három évfolyamos felsőfokú képzést nyújtó tanítóképző intézetek 1959 szeptemberében nyíltak meg. 1974 augusztusában törvényerejű rendelet született a felsőfokú tanítóképző intézetek tanítóképző főiskolává való átszervezéséről. A tanítóképzés területén is jelentős fordulatot készített elő az 1985-ben elfogadott oktatási törvény. A nyolcvanas években megfogalmazódó oktatáspolitikai reformtörekvések három kiemelkedő motívuma – az autonómia, a decentralizáció és az alternativitás – kiolvasható a szövegéből.²⁶ A tanítóképzéssel szemben támasztott átformálódó társadalmi igényekre válaszul az 1980-as évektől kezdve országsszerte egyre több próbálkozás történt a képzési szerkezet és tartalom megváltoztatására. Ezek közül később az 1986 és 1994 között a budai képzőben lefolytatott kísérleti négyéves képzés vált modellértékűvé, amelynek során a szakkollégiumi rendszer bevezetése révén már a 6–12 éves korú gyermekek nevelésére, oktatására készítették fel a diplomát szerző fiatalokat.²⁷ A budai modell vált országosan követendővé, amikor az 1994-ben megjelent kormányrendelet²⁸ a tanítóképzés tanulmányi idejét négy évre emelte fel, és a képzés tartalmát úgy alakította át, hogy a tanító szakon szerzett képesítés az általános iskola 1–4. osztályában való oktatás mellett egy választott műveltségi területnek az 5–6. osztályban való tanítására is jogosítsa.²⁹

A 19. századvég Magyarországon még mindig hiányzott a női középiskola, amely az „úri középosztály” leányai előtt megnyithatta volna az utat az érettségihez kötött értelmiségi pályák és az egyetem felé. Ezt pedig az államigazgatás megnövekedett munkaerő-igénye és a megélhetési viszonyok nehezebbé válása egyre jobban sürgette. Az igény kielégítését ekkor már a kultuskormányzat is szorgalmazta. A nőnevelés ügye iránt elődeinél nyitottabb és támogatóbb Wlassics Gyula miniszter 1895. december 15-én rendeletet adott ki, amelyben engedélyezte a leányok magán-érettségi vizsgára bocsátását az ország valamennyi fiúk számára rendszeresített középiskolájában.³⁰ Mindemellett a leányok a polgári iskolából vagy a felsőbb

²⁴ Pukánszky Béla, i. m. 127.

²⁵ Hunyady Györgyné: Rendszerváltás a tanítóképzésben. Kísérleti négyéves képzés a budai tanítóképzőben (1986–1994). *Iskolakultúra*, 2012/1. 36–49.

²⁶ Kissné Zsámboki Réka: „Mozdonypedagógusok” az alternativitás és pluralizmus füstjében – avagy az 1985. évi oktatási törvény a 80-as, 90-es évek pedagógiai reformjainak tükrében. *Képzés és Gyakorlat*, 2011/3–4.

²⁷ Hunyady Györgyné, i. m. 43.

²⁸ 158/1994 (XI. 17.) Korm. rendelet a tanító-, a konduktor-tanító és az óvodapedagógus alapképzésben a képesítési követelményekről.

²⁹ Ladányi Andor: A pedagógusképzés minőségi fejlesztéséről. *Új Pedagógiai Szemle*, 1999/9. <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/pedagoguskepzes> (Utolsó letöltés: 2023. február 10.)

³⁰ A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1895. évi 72.039. számú rendelete valamennyi tankerületi kir. főigazgatósághoz, leányoknak érettségi vizsgálatra bocsátása, és polgári vagy felsőbb leányiskolából a középiskolába átlépése tárgyában. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1895/?pg=3470&layout=s (Utolsó letöltés: 2023. január 26.) Eszerint: „Mindezen vizsgálatok teljesen ugyanazon tanulmányi mérték szerint tartandók meg, mely a középiskolák fiútanulóira nézve a tantervekben ki van szabva. Súlyt helyezek arra, hogy ezen új intézkedés jótéteményeiben valóban kiváló szorgalmú és tehetséges nők részesüljenek, s minden

leányiskolából a középiskolába is átléphetnek – magántanulóként. Ugyanez a rendelet lehetővé tette a nőknek (a férfiakkal megegyező módon) a bölcsészkar végzése mellett a középiskolai tanári pályára való felkészülést és a tanári vizsgára bocsátást is.

Az első nő, aki magyarországi egyetemre³¹ felvételét kérte, Glücklich Vilma (1872–1927) volt, a budapesti bölcsészkarra jelentkezett az 1895/96. tanév második félévében. Az első magyarországi egyetemista nő bizonyítványai „kitűnő tehetség mellett kardoskodtak”, ezért a dékán a felvételi kérelmet „meleg pártolással” terjesztette fel az illetékes minisztériumnak.³² Hamarosan több leány is csatlakozott hozzá, ám a nőhallgatók számaránya a magyarországi egyetemek előttük megnyílt fakultásain a századfordulóig elenyésző volt.

Nagy lendületet adott a hazai felsőfokú nőnevelés ügyének, hogy az 1868-ban Veres Pálné Beniczky Hermin által létrehozott Országos Nőképző Egyesület (ONKE) már működő nőpolgári iskolája és tanárnőképző intézete keretei között 1896. október 2-án megalapította az első hazai nyilvánossági joggal felruházott leánygimnáziumot.³³ A leányokat kezdetben az első és az ötödik osztályba vették fel, így az első leányosztály már 1900-ban érettségizhetett. Az iskola tanterve a fiúgimnáziumok tantervét vette alapul, de gondolt a „női jelleg” érvényesítésére is. A leányok nem tanultak görögöt – helyette az ókori irodalmat vezették be – latin csak az ötödik osztálytól kezdve szerepelt a tantervben, a női jelleget pedig a rajz, az ének és a női kézimunka biztosította. A leánygimnázium érettségi bizonyítványt is kiadott, amellyel a leányok tovább léphettek a felsőoktatás felé.

A századfordulón a nőhallgatók megjelenése a magyar egyetemen kiemelkedő jelentőségű eredmény volt, amelynek okai között a magyarországi nőmozgalmak erősödése, a liberális gondolkodásmód térhódítása és a külföldi példák hatása egyaránt szerepel. A fejlődés azonban korántsem volt töretlen, ezt több tény jelzi.

Egyrészt az, hogy a bölcsészeti, az orvosi és a gyógyszerészeti karokon kívül a századfordulón más kar még nem vett fel nőhallgatókat. A jogi karok továbbra is elzárkóztak a nők oktatása elől. A Műegyetemen árnyaltabb volt a helyzet: A nők felvételének lehetőségét többször vizsgálta a Műegyetem Egyetemi Tanácsa is: 1912-ben például az egyetem, új szervezeti szabályzatáról folytatott vitája során, kifejezetten a nők műegyetemi felvétele ellen foglalt állást. Ugyanakkor lehetőséget biztosított arra, hogy a bölcsészkarra beiratkozott kémia szakos nőhallgatók mint rendkívüli hallgatók a Műegyetem előadásain és laboratóriumi gyakorlatain is részt vehessenek. Ennek következtében az 1912/1913-as tanévben 32, a következőben pedig 37 nő volt jelen a műegyetemi oktatásban rendkívüli hallgatóként.³⁴ Másrészt az is a továbbra is fennmaradó korlátok hátráltató erejét mutatja, hogy egyetemi továbbtanulási szándéka esetén minden egyes leánynak a vallás- és közoktatási miniszter engedélyét kellett kérnie.³⁵ Harmadrészt ehhez

jogosítatlan törekvés a megfelelő korlátok közé szoríttassék; azért itt még külön hangsúlyozni kívánom, hogy miként a fiúk, úgy a leányok vizsgálatainál sem lehet helye semminemű enyhe elbírálásnak vagy könnyítésnek.”

³¹ Abban az időszakban – egészen 1914-ig – két tudományegyetem működött Magyarországon: a Pázmány Péter Tudományegyetem Budapesten és a Ferenc József Tudományegyetem Kolozsvárott. A debreceni és a pozsonyi egyetemen 1914-ben kezdődött el az oktatás.

³² Nagyné Szegvári Katalin–Ladányi Andor, i. m. 31.

³³ Ez az intézmény a mai Veres Pálné Gimnázium elődje.

³⁴ Palasik Mária: A magyar nők a műszaki felsőoktatásban, a mérnöki pályán és a műszaki tudományokban a XX. században. *Múltunk*, 2003/3. 132–158.

https://adt.arcanum.com/hu/view/Multunk_2003/?query=Palasik&pg=773&layout=s (Utolsó letöltés: 2023. január 28.)

³⁵ Kéri Katalin: Kmety képviselő úr és a „női szörnyetegek”. Egy 1907-es parlamenti felszólalás sajtóvisszhangja. *Iskolakultúra*, 1996/3. 101–103.

társult a századelőn egy további szigorítás: Berzeviczy Albert kultuszminiszter 1904-ben előírta, hogy csak a jeles érettségi eredménnyel rendelkező nők fordulhatnak hozzá felvételi kérelemmel.³⁶ A megtorpanásokkal tűzdelt fejlődési folyamat eredményeként a budapesti tudományegyetemen a 1913/14-es tanév második felében a nőhallgatók aránya elérte a 7,5%-ot. Ekkor az egyetemnek összesen 564 nőhallgatója volt, akik jobbára tisztviselő-értelmiségi családból származtak.³⁷

Az első világháború végével a rövid életű polgári demokratikus rendszernek köszönhetően 1918 decemberében néhány hónapra megnyílt az összes világi egyetem a nők előtt Magyarországon.

Új lehetőségek – nők a pedagóguspályákon

Az 1867 után vagyont veszett úri középosztály leányai közül azoknak, akik nem mentek férjhez, vagy nem akartak rokonaik kegyelemkenyerén élni, a tanulás és a munkavállalás már reális alternatívát jelentett megélhetésük biztosítása érdekében. A tanítónői foglalkozás könnyebben elfogadható volt a hagyományos értékrendet valló családok számára, mint leányaik főiskolai, egyetemi taníttatása. A középfokú tanítónőképző intézeti oktatás költségei alacsonyabbak is voltak, mint a felsőoktatásé, és a többgyermekes családokban az egyetemjárás még mindig a fiúk előjoga maradt.

Az iskolafenntartók kezdetben ódzkodtak a tanítónők alkalmazásától, tartottak attól, hogy nem tudnak kellő eréllyel fegyelmezni. Ez az aggály azonban hamarosan eloszlott, és a nők mind nagyobb számban kerültek be a pedagóguspályákra. Az 1927/28-as tanévben a statisztikai adatok szerint 10 202 elemi iskolai tanító és 7354 tanítónő volt alkalmazásban. A nők pedagógiai pályákon való foglalkoztatásának áttekintésénél figyelembe kell venni a polgári iskolai tanárokat és tanárnőket is.³⁸ Az 1927/28-as tanévben a polgári fiú és leányiskolákban 1490 tanár és 2118 tanárnő tanított. Polgári leányiskolába 198 férfitanár volt beosztva, és 333 nőtanár oktatott a polgári fiúiskolákban.³⁹

A polgári iskolai tanári képesítés megszerzésének gyakorlata a két háború között a következőképpen alakult: négy elvégzett elemi iskolai osztály után négy év polgári vagy négy év gimnázium következett (a nyolc évfolyamból). A 15. életévét betöltött fiatal jelentkezhetett az 1923-tól már öt évfolyamos tanító- és tanítónőképző intézetekbe. Ezt követően kerülhetett sor az előbb három, majd a Szegedre helyezéstől (1928) kezdve négy évfolyamos polgári iskolai tanárképző főiskola elvégzésére.⁴⁰

Az 1940-es évek közepéig a nők és férfiak számára a felsőfokú képzésbe való bekapcsolódás különleges – érettségéhez nem kötött – lehetőségét biztosította a polgári iskolai tanárképző

³⁶ A jó érettségi bizonyítvánnyal rendelkezőket, és azokat, akiknek nem volt háromnál több elégséges érettségi jegyük, először csak „rendkívüli” hallgatónak vették fel. Ha az első két félévben legalább két tárgyból jó eredménnyel kollokváltak, akkor kaphatták meg a „rendes” hallgatók státuszát. Amennyiben ez nem sikerült, tanulmányaikat nem folytathatták. Müller Ildikó: A Budapesti Tudományegyetem nőhallgatóságának társadalmi összetétele (1896–1914). *Korall*, 2001/3–4.

³⁷ Uo. 203–204.

³⁸ Az 1873-ban induló polgári iskolai pedagógusképzés az 1920-as évek elejére lett főiskolai státuszú, az itt végzettek besorolása ekkor már nem tanító, hanem tanár.

³⁹ Pukánszky Béla, i. m. 159.

⁴⁰ Bereczki Sándor: A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola története. In: Békési Imre (szerk.): *Szegedi Tanárképző Főiskola 1873–1998*. Szeged, 1998, 13–348.

főiskola. Az általában középfokú tanítóképző intézeti végzettség után a főiskolára kerülő hallgatók ugyanis az „áthallgatás” egy sajátos modellje segítségével egyik szakjuk keretei között a szegedi egyetem képzésében is részt vehettek. Így a tanárképző főiskola és az egyetem együttműködése révén a pedagógiai szempontból gyakorlatiasabb főiskolai oktatás az egyetem bölcsész- és természettudományi karai által nyújtott magasabb tudományos színvonalú képzéssel egészült ki.⁴¹

A polgári iskolai tanárképző főiskola hallgatóságán belül a szegedi évek alatt fokozatosan emelkedett a nők aránya, a „feminizáció” az 1940-es évekre tetőzött. Az alsó társadalmi rétegből származó férfiak számára a főiskola a társadalmi felemelkedés fontos eszköze volt. Egy kutatás tanúsága szerint ezek a rétegek fiaik iskoláztatásával ki is használták a mobilitás összes tartalékát olyannyira, hogy leányaikat már kisebb számban küldték ide. A középosztályokba tartozó szülők fiaiknak elsősorban egyetemi végzettséget kívántak biztosítani – ez őrizte meg vagy javította a család társadalmi státuszát –, lányaik viszont gyakrabban jöttek a polgári iskolai tanárképző főiskolára. A lányok esetében ez a képzés nem státusemelkedéssel, hanem inkább csökkenéssel járt. A középosztályok lányai ezért a főiskolát gyakran használták arra, hogy – a kedvezőbb házasságkötés, a „jobb parti” reményében – csak magasabb műveltséggel felvértezett úri háziasszonyokká váljanak.

Lassú változások – a Műegyetem gyakorlata

Jelentős mértékben segítette a nők egyetemi tanulmányainak kiterjesztését Klebelsberg Kunó vallás és közoktatási miniszter, aki következetesen kiállt a nők egyetemi emancipációjának érvényesítése mellett. A leányközépiskolák újjászervezésével foglalkozó 1926. évi XXIV. törvény révén a miniszternek alkalma volt arra, hogy segítse a nők felsőfokú tanulmányokra való felkészítését.

Jól érzékelteti a klebelsbergi leányközépiskola-reform jelentőségét az az összefoglaló értékelés, amelyet a győri Állami Leánygimnázium 1932. évi értesítőjében olvashatunk: „Az 1926/1927. tanév örvendve ad hírt arról, hogy végre, a hazai állami felsőbb leánynevelések több mint ötvenéves fennállása után, törvényes alapot nyert a mi működésünk és intézményünk. Mert eddig a mi leányiskoláink miniszteri rendeletek alapján létesültek és működtek, *de törvény nem intézkedett róluk*. A tantervet, a szervezetet, a tanítás menetét, az igazgatást mind miniszteri rendeletek szabályozták és másították. Gróf Klebelsberg Kunóé az érdem, hogy törvényes alapokra fektette a nőnevelést. Tette ezt az 1926 december elején kihirdetett 1926. évi XXIV. törvénycikknek megalkotásával. A törvény *leányközépiskolát és leánykollégiumot* különböztet meg. A leányközépiskolának két fajtát állapítja meg: *a leánygimnáziumot és a leányliceumot*. *A leánygimnázium a latin és modern nyelvi és irodalmi tanulmányok segítségével, a leányliceum csakis a modern nyelveknek és kultúráknak megismertetésével* akarja a növendékeket magasabb általános műveltséghez juttatni és főiskolai tanulmányokra képesíteni. Mindkét leányiskola érettségi bizonyítványa a fiúközépiskoláknak érettségi bizonyítványával egyenlő értékű. A vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban felhatalmazást nyer arra, hogy a leányoknak egyes egyetemi karokra való felvételét rendeleti úton korlátozhassa. *A leánykollégium* olyan magasabb általános műveltséget nyújt, amelyre a nők a családban és a társadalomban

⁴¹ Karády Viktor–Valter Csilla: *Egy országos vonzáskörű szegedi főiskola – A polgári iskolai tanárképző diplomásai (1928–1950)*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1990, valamint: Fizel Natasa: Kooperáció vagy integráció? A Szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a Ferenc József Tudományegyetem együttműködésének szegmensei 1928 és 1932 között. *Magyar Pedagógia*, 2014/4. 237–257.

szüksége van, egyetemek látogatására jogosító érettségi bizonyítványt nem ad. Mindhárom iskolafaj teljes nyolcosztályú középiskola.”⁴²

A nők egyetemjárását Klebelsberg Kunó 1927. augusztus 24-i rendeletében szabályozta. Ennek eredményeként a nők minden további korlátozás nélkül felvehetők lettek a bölcsészettudományi,⁴³ a matematikai- és természettudományi és az orvostudományi karokra, a gyógyszerészi tanfolyamokra, a Közgazdaságtudományi Kar kereskedelmi és mezőgazdasági osztályaira, valamint a József Nádor Műegyetem közgazdasági osztályára. Bekerülhettek a református és az evangélikus hittudományi karokra is, valamint a műegyetem építészeti osztályára, de csak a keretszám 5%-os arányában, és csak akkor, ha a létszámot férfiakkal nem tudják feltölteni. A római katolikus hittudományi, valamint a jog- és államtudományi karokra és a jogakadémiákra továbbra sem iratkozhattak be. Nem járhattak a Műegyetem mérnöki, gépészmérnöki és vegyészmérnöki osztályára, a Közgazdaságtudományi Kar közgazdasági és közigazgatási osztályára, valamint külügyi szakosztályára sem. Hozzáférhetetlen volt számukra a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola és az Állatorvosi Főiskola is. Tanulhattak viszont a leányok az 1925-ben alapított Testnevelési Főiskolán, a művészeti főiskolákon és az előzőekben már említett Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán.

A nők egyetemi tanulmányainak képe a valóságban ennél bonyolultabb és ellentmondásosabb volt. Ennek illusztrálására érdemes kissé alaposabban szemügyre vennünk a nőhallgatók helyzetének alakulását a két világháború közötti Műegyetemen. Palasik Mária kutatásai bemutatják azokat a belső fékezőerőket, amelyek ebben az intézményben a nők bekerülését és előre haladását jelentősen gátolták – ezzel is előidézve a műszaki tudományok területén a női tudósok alulreprezentáltságát: „Az 1919-es ellenforradalmi rendszerváltás kedvezőtlenül befolyásolta a nők műegyetemi tanulmányainak lehetőségét. Az őszi félév kezdetekor a Műegyetem rektora – saját hatáskörben intézkedve – kitiltotta a nőket a vegyészmérnöki osztályról. Új hallgatónők egyik osztályra sem iratkozhattak be, a vegyészeken kívül viszont az a néhány nő, aki az előző félévben már az egyetemre járt, folytathatta tanulmányait. Ezt a gyakorlatot megerősítette a kultuszminiszter, Haller István által 1920. február 27-én kibocsátott rendelet és a numerus clausus törvény nőkre való kiterjesztése, ami 1920 és 1928 között sújtotta őket. 1924-ben a rektori tanács engedélyezte, hogy az építészeti osztály a hallgatók 5%-áig felvehessen nőket abban az esetben, ha a létszámot a férfiak nem töltik be. A lehetőség megteremtését ugyan több professzor – a nők gyengébb fizikumára utalva – ellenezte, ugyanakkor voltak, akik ezt azonnal cáfolták, mondván: az építőmesterek munkája jóval erősebb fizikumot igényel, és ezt a képesítést minden korlátozás nélkül megszerezhetik nők is. A közgazdasági osztály nők előtt történő megnyitását viszont egységesen támogatták abban az esetben, »amennyiben a férfiak nem töltik be a felvehetők létszámát«. A műegyetemi belső szabályozást, és az ennek nyomán kialakult gyakorlatot megerősítette egy újabb kultuszminiszteri rendelet 1927-ben, amely csakis a közgazdasági és az építészeti pályát nyitotta meg a nők előtt, de azt is a fent említett korlátozásokkal. S még ezt a szűk lehetőséget is korlátozta egy bizalmas kultuszminiszteri utasítás 1934-ben. Hóman Bálint miniszter arra kérte a Műegyetem vezetését, hogy nehezítsék meg a nők felvételét a nem mérnöki karokon is.”⁴⁴

⁴² Az 1926. évi XXVI. törvénycikk. In: Strasser Sándor (szerk.): *A Győri M. Kir. Állami Leánygimnázium értesítője az 1932-33. iskolai évről*. 25. évfolyam. Győr, 1933. 36.

⁴³ A középiskolai tanárképzés a bölcsészettudományi karhoz kapcsolt tanárképző intézet irányítása alatt történt az egyetemi karokon, illetve az intézetben.

⁴⁴ Palasik Mária: A magyar nők a műszaki felsőoktatásban, a mérnöki pályán és a műszaki tudományokban a XX. században. *Múltunk*, 2003/3. 135.

A második világháború után a nők „egyetemi emancipációja” nagy lépést haladt előre azzal, hogy a felsőfokú képzés szinte teljes spektruma – a római katolikus hittudományi karoktól és a katonai főiskoláktól eltekintve – hozzáférhetővé vált számukra. Első lépésként az 1945. augusztus 15-én kiadott 6660/1945. sz. VKM rendelet lehetővé tette a nők jogi kari tanulmányait (a rendelet hatálya nem terjedt ki a jogakadémiákra). Ezt követte az 1946. évi XXII. törvény, amely kimondta, hogy „a nők az egyetemek valamennyi karára, valamint a főiskolákra hallgatókul a megállapított létszám keretén belül minden korlátozás nélkül felvehetők” a férfihallgatókkal azonos feltételek mellett.⁴⁵ A törvényt szöveg azt is hangsúlyozta, hogy rendelkezése „nem érinti a hittudományi karokra való felvétel tekintetében eddig fennálló szabályozást.” A nők aránya ezt követően fokozatosan emelkedett a magyar felsőoktatásban. Az 1946/47. tanévben több mint háromszorosa, az 1947/48-as tanévben pedig már közel négyszerese volt az 1938/38. tanévi létszámnak, arányuk pedig az összes hallgatóshoz viszonyítva 22%-ra nőtt.⁴⁶

A nőhallgatók aránya 1946-tól napjainkig folyamatosan növekedett a magyar felsőoktatásban. A nyolcvanas évek közepétől az egyetemeken és főiskolákon már meghaladta az 50%-ot, a csúcspont 2004-ben volt (nappali és levelező tagozaton összesítve 58%). A levelező tagozatos hallgatók számának 2006 óta bekövetkezett csökkenése óta a hallgatónők arányszáma jelenleg 53% körül mozog.⁴⁷

A felsőoktatás feminizálódása ellenére a markáns eltérések továbbra is megmaradtak. A Bologna-rendszer új jelensége, hogy az alap- és mesterképzésekben a nők és férfiak aránya tudományáganként, képzésenként jelentősen eltérő. Továbbra is a pedagógusképzés különféle ágaiban a legmagasabb a nők jelenléte. 2016-os statisztikák szerint a képzések közül a legalacsonyabb a nők száma a műszaki tudományok (25,4%) és az informatika (15,1%) területén.

A felsőoktatás vertikumát tekintve érdekes különbségek figyelhetők meg a nők és a férfiak pályafutását tekintve – tudományáganként is. A neveléstudomány területén a nők előnye az alapképzéstől a doktori fokozat szerzéséigfennáll, a közgazdaságtudomány és a jog területén ez az előny a fokozatszerzéshez érve eltűnik, közülük kevesebben szereznek PhD-fokozatot. A műszaki és informatikai területeken eleve kisebb számban vesznek részt a nők az alapképzéstől kezdve, ez az arány végig megmarad.⁴⁸ Egy 2020-ban végzett szociológiai kutatás rámutat arra, hogy a tradicionális társadalmi szerepelvárások tovább élése a felsőoktatásban és a tudományos kutatói pályán a nők körében jelentős karrierlassulást eredményez, hiába van jelen a közbeszédben a nemek esélyegyenlőségének evidenciaszerű hangoztatása.⁴⁹

⁴⁵ 1946. évi XXVII. törvénycikk a nőknek az egyetemekre és főiskolákra való felvétele tárgyában. Az első demokratikus kormány elé terjesztett törvényjavaslat vitája során a nők társadalmi szerepéről alkotott régi sztereotíp vélemények is felszínre kerültek. A törvényjavaslat kormány- és parlamenti vitájának részletes elemzését nyújtja Palasik Mária *A női esélyegyenlőség 1945 és 1948 között* című tanulmányában. In: Ignác Károly–Feitl, István (szerk.): *Régi és új világ határán – 1945 történetei*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2018, 94–111.

⁴⁶ Ladányi Andor: Két évforduló. A nők felsőfokú tanulmányainak száz éve. *Educatio*, 1996/3. 385.

⁴⁷ Lannert Judit–Nagy Beáta: A nők helyzete a magyar tudományos életben. *Szociológiai Szemle*, 2019/4. 3–82.

⁴⁸ Uo. 69–70. Lásd a kötetben erről *Nők a kutatói életpályán* című tanulmányt!

⁴⁹ Schadt Mária: A nemek közötti egyenlőtlenségek társadalmi meghatározottsága a felsőoktatásban, tudományos kutatásban. *Acta Sociologica*, 2010/3. 75–87.

Ha a felsőoktatás oktatói szektorára és az akadémiai kutatóintézetekre tekintünk, akkor lehangoló kép tárul elénk. A nők aránya az akadémiai szférában a PhD-fokozat megszerzése után drámaian csökken. 2016-os statisztikai adatok szerint az akadémia doktora fokozattal rendelkező tudósok körében 15,8%, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai között 8,9%, a rendes tagok között pedig már csak 6,2% a nők aránya. Jó kezdeményezésre van már példa (például a Nők a Kutatói Pályán Elnöki Bizottság létrehozása), de további összehangolt tudománypolitikai lépésekre van szükség, hogy a helyzet érdemben változzon.

Irodalom

158/1994 (XI. 17.) Korm. rendelet a tanító-, a konduktor-tanító és az óvodapedagógus alapképzésben a képesítési követelményekről.

<http://www.jogiportal.hu/index.php?id=2j1vijfr9hnayq23r&state=19970213&menu=view>
(Utolsó letöltés: 2023. február 17.)

1946. évi XXVII. törvénycikk a nőknek az egyetemekre és főiskolákra való felvétele tárgyában.

<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94600022.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> (Utolsó letöltés: 2023. január 28.)

1985. évi I. törvény az oktatásról. https://jogkodex.hu/jsz/1985_1_torveny_9884370 (Utolsó letöltés: 2023. február 17.)

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister 1895. évi 72.039. számú rendelete valamennyi tankerületi kir. főigazgatósághoz, leányoknak érettségi vizsgálatra bocsátása, és polgári vagy felsőbb leányiskolából a középiskolába átlépése tárgyában.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1895/?pg=3468&layout=s (Utolsó letöltés: 2023. január 28.)

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek 1895. évi 65.719. szám alatt a budapesti és kolozsvári egyetem tanácsához intézett rendelete, a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára léphetése tárgyában.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1895/?pg=3459&layout=s (Utolsó letöltés: 2023. január 28.)

Amica Dissertatio inter Annam Mariam Schurmanniam et Andr. Rivetum de capacitate ingenii muliebris ad scientias. Paris, s.n., 1638.

Az 1926. évi XXVI. törvénycikk. In: Strasser Sándor (szerk.): *A Győri M. Kir. Állami Leánygimnázium értesítője az 1932-33. iskolai évről.* 25. évfolyam. Győr, 1933. 36.

Bereczki Sándor: *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola története.* In: Békési Imre (szerk.): *Szegedi Tanárképző Főiskola 1873–1998.* Szeged, 1998, 13–348.

Bruckner, Éva: Vilma Hugonnai (1847–1922), Sarolta Steinberger (1875–1966), Margit Genersich (1878–1918): *The First Female Physicians in Hungary.* In: Cristian M. Réka and

Kérchy, Anna (eds.): *Pioneer Hungarian Women in Science and Education*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2022, 59–72.

Fizel Natasa: Kooperáció vagy integráció? A Szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a Ferenc József Tudományegyetem együttműködésének szegmensei 1928 és 1932 között. *Magyar Pedagógia*, 2014/4. 237–257.

György Aladár: Nők mint orvosok. *Gyógyászat. Az orvostudomány hazai és külföldi fejlődésének, különösen az orvosi gyakorlatnak közlönye*. 1891/39. 466–469.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1895/?pg=3470&layout=s (Utolsó letöltés: 2023. január 28.)

Hunyady Györgyné: Rendszerváltás a tanítóképzésben. Kísérleti négyéves képzés a budai tanítóképzőben (1986–1994). *Iskolakultúra*, 2012/1. 36–49. (Utolsó letöltés: 2023. február 17.)

Irwin, Joyce: Anna Maria van Schurmann – eine Gelehrte zwischen Humanismus und Pietismus. In: Kleinau, Elke, Opitz, Claudia (Hrsg.): *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. Band 1. Campus Verlag, Frankfurt, New York, 309–324.

Karády Viktor–Valter Csilla: *Egy országos vonzáskörű szegedi főiskola – A polgári iskolai tanárképző diplomásai (1928–1950)*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1990.

Kissné Zsámboki Réka: „Mozdonypedagógusok” az alternativitás és pluralizmus füstjében – avagy az 1985. évi oktatási törvény a 80-as, 90-es évek pedagógiai reformjainak tükrében. *Képzés és Gyakorlat*, 2011/3–4.
https://epa.oszk.hu/02600/02641/00003/pdf/EPA02641_kepzes_es_gyakorlat_2011_03-04_04.pdf (Utolsó letöltés: 2023. február 17.)

Kéri Katalin: Kmety képviselő úr és a „női szörnyetegek”. Egy 1907-es parlamenti felszólalás sajtóvisszhangja. *Iskolakultúra*, 1996/3. 101–103.

Kéri Katalin: *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással)*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2018.

Kéri Katalin: Viták az orvosnők képzéséről a XIX. század második felében. *Orvosi Hetilap*, 2019/47. 1881–1884.

Kozák Péter: Hugonnai Vilma az első orvosnő. *Névpont*, 2022.
<https://nevpont.hu/tanulmany/hugonnai-vilma-az-elso-orvosno-3f632> (Utolsó letöltés: 2023. január 28.)

Ladányi Andor: Két évforduló. A nők felsőfokú tanulmányainak száz éve. *Educatio*, 1996/3. 375–389.

Ladányi Andor: A pedagógusképzés minőségi fejlesztéséről. *Új Pedagógiai Szemle*, 1999/9.
<https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/pedagoguskepzes> (Utolsó letöltés: 2023. február 17.)

Lannert Judit–Nagy Beáta: A nők helyzete a magyar tudományos életben. *Szociológiai Szemle*, 2019/4. 63–82.

Markusovszky Lajos: Az orvosi gyakorlat nőknek való-e? I–II–III. *Orvosi Hetilap*, 1869/13. 607–608., 623–624., 1870/14. 555–557.

Michals, Debra (2015): *Elizabeth Blackwell (1821-1910)*. National Women's History Museum. 2015. www.womenshistory.org/education-resources/biographies/elizabeth-blackwell (Utolsó letöltés: 2023. január 28.)

Mikonya György: *Az európai egyetemek története (1700–1945)*. ELTE, TÓK, Budapest, 2017.

Müller Ildikó: A Budapesti Tudományegyetem nőhallgatóságának társadalmi összetétele (1896–914). *Korall*, 2001/3–4.

Nagyillés János: Anna Maria van Schurman: Értekezés arról, hogy illik-e egy keresztény nőhöz a tudományok tanulmányozása? *Antikvitás & Reneszánsz*, 2019./3. 231–246. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/antikrene/article/view/32756/32232> (Utolsó letöltés: 2023. január 29.)

Nagyné Szegvári Katalin–Ladányi Andor: *A nők az egyetemeken I: Küzdelmek a nők egyetemi tanulmányaiért*. Felsőoktatástörténeti Kiadványok, 4. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest, 1976.

Opitz, Claudia: Erziehung und Bildung in Frauenklöstern des hohen und späten Mittelalters (12.-15. Jahrhundert). In: Kleinau, Elke, Opitz, Claudia (Hrsg.): *Geschichte der Mädchen- und Frauenbildung*. Band 1. Campus Verlag, Frankfurt, New York, 1996, 63–77.

Palasik Mária: A magyar nők a műszaki felsőoktatásban, a mérnöki pályán és a műszaki tudományokban a XX. században. *Múltunk*, 2003/3. 132–158. https://adt.arcanum.com/hu/view/Multunk_2003/?query=Palasik&pg=773&layout=s (Utolsó letöltés: 2023. január 28.)

Palasik Mária: A női esélyegyenlőség 1945 és 1948 között. In: Ignácz Károly–Feitl, István (szerk.): *Régi és új világ határán – 1945 történetei*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2018, 94–111.

Pernoud, Régine: *Leben der Frauen im Hochmittelalter*. Centaurus–Verlagsgesellschaft, Pfaffenweiler, 1991.

Pető Andrea: Nők a tudományban. *Magyar Tudomány*, 2018/4. 550–565.

Pukánszky Béla: *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.

Ringer, Fritz: Students. In: Rüegg, Walter (Ed.): *A history of the university in Europa. Volume III. Universities in the nineteenth and early twentieth centuries (1800–1945)*. Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2004, 233–268.

Rogger-Kappeler, Franziska: Über Grenzen gestossen, nicht gezogen. Zur grenzüberschreitenden Mobilität der Russischen Pionierinnen des schweizerischen Frauenstudiums. In: Hesse, Christian und Maurer, Tina (Hrsg.): *Von Bologna zu 'Bologna' – Akademische Mobilität und ihre Grenzen*. Schwabe Verlag, Basel, 2011, 69–86.

Rüegg, Walter (Ed.): *A history of the university in Europa*. Volume III. Universities in the nineteenth and early twentieth centuries (1800–1945). Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2004.

Rüegg, Walter (Hrsg.): *Geschichte der Universität in Europa. Bd. I: Mittelalter*. Verlag C. H. Beck, München, 1993.

Schadt Mária: A nemek közötti egyenlőtlenségek társadalmi meghatározottsága a felsőoktatásban, tudományos kutatásban. *Acta Sociologica*, 2010/3. 75-87.

Schwinges, Rainer Christoph: Der Student in der Universität. In: Rüegg, Walter (Hrsg.): *Geschichte der Universität in Europa. Bd. I: Mittelalter*. Verlag C. H. Beck, München, 1993, 181–223.

Shahar, Shulamith: *A negyedik rend. Nők a középkorban*. Osiris, Budapest, 2004.

Ugry Bálint: Miként világította meg „Utrecht csillagának” fénye kora újkori hazai művelődésünket? Adalékok Anna Maria van Schurman magyarországi recepciójának történetéhez. In: Papp Júlia (szerk.): *A zsoltártól a rózsaszín regényig*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2014, 127–139. http://real.mtak.hu/25844/1/noi_muvelodes.pdf (Utolsó letöltés: 2023. január 29.)

Van Beek, Pieta: *De eerste studente: Anna Maria van Schurman (1636)*. Matrijs, Utrecht, 2004. English version: Van Beek, Pieta: *The first female university student: Anna Maria van Schurman (1636)*. Igitur Publishing & Archiving Services, Utrecht, 2010. <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/235540> (Utolsó letöltés: 2023. január 29.)